

конструкції слово “птах” опускається в підтекст, хоч залишається семантично відновлюваним, як-от: “Мій страх сидів у мене на плечі” [3, с. 432].

У мовній тканині тексту вживаються і метафоризовані порівняння з образами тварин, що виконують інформаційну функцію, оскільки “підсвічують” історичне тло й події минулого: “А вечір лежав, як мокрий пес, і пильно слухав” [3, с. 30] або “Навколо ворожо, чорно, мов хижий звір, лежала ніч” [3, с. 375]. Подібні скупі пейзажні штрихи не є авторською самоціллю, позаяк виконують структуротворчу, естетичну функції, “підкреслюють самобутність, поетичність і глибину мислення героя, який живе життям цілого світу, сприймає птаха, дерево, рослину як живих істот, духовні субстанції” [1, с. 10].

Отже, Р. Федорів, дотримуючись засадничих принципів народної моралі й естетики, підкреслює прадавність ритмозв’язків природи і людей/героїв роману, які усвідомлюють себе носіями глибинної пам’яті, екологічної культури предків. Гарячкувата авторська пристрасність, щира захопленість красою ріднокраю у творенні пейзажних замальовок трансформується в переживання читача, котрий мимохітъ потрапляє в чарівний Всесвіт – викликаний письменницькою уявою і водночас цілком реальний, який треба плекати, берегти й любити задля майбутніх поколінь.

ЛІТЕРАТУРА

- Горболіс Л. Екологічна культура героїв у художньому потрактуванні українських письменників: навч. посіб. для студентів-філологів / Л. М. Горболіс. – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2010. – 132 с.
- Федорів Р. Історична романістика та національна свідомість / Р. Федорів // Дзвін. – 1996. – № 10-12. – С. 109-113.
- Федорів Р. Єрусалим на горах / Р. Федорів. – Львів: Червона калина, 1993. – 501 с.

УДК 821.161.2-311.6.09

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ ПРОЗИ

Іванченко Р. П., професор

Київський міжнародний університет

У статті розглядаються особливості суспільно-політичного життя нашої країни, які найбільше впливали на розвиток історичної науки, культури, літератури і, зокрема, історичної прози, що стали підґрунтям нової суспільної ідеології українського народу.

Ключові слова: суспільно-політична ситуація, національна свідомість, політичний світогляд, історія, історичний роман.

Иванченко Р. П. ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СОЗДАНИЯ УКРАИНСКОЙ ИСТОРИЧЕСКОЙ ПРОЗЫ / Киевский международный университет, Украина.

В статье рассматриваются особенности общественно-политической жизни нашей страны, которые влияли на развитие исторической науки, культуры, литературы и, в частности, исторической прозы, которые стали основанием новой общественной идеологии украинского народа.

Ключевые слова: общественно-политическая ситуация, национальное сознание, политическое мировоззрение, история, исторический роман.

Ivanchenko R. P. SOCIO-POLITICAL PECULIARITIES OF THE WRITING OF UKRAINIAN HISTORICAL PROSE / Kyiv International University, Ukraine.

The article deals with peculiarities of the sociopolitical life of Ukraine, which were main in the influence on the development of history, culture, literature and in particular history prose, which were the basis of new social ideology of Ukrainian nation.

Key words: sociopolitical situation, national consciousness, political philosophy of life, history, history novel.

Особливості розвитку української історії, літератури і культури, які несли досвід минулого, формували й особливості розвитку масової свідомості й політичного світогляду українського суспільства, що формували політичну державницьку ідеологію. Без такої ідеології не з'являється в середовищі різнонаціональних етносів національної політичної культури, державницької ідеї і самої держави.

В основі ж таких суспільних процесів лежали здобутки історичної минувшини. Саме історія тому й стала головним підґрунтям політичної ідеології, адже кожен народ прагнув пізнати себе й утвердитись у житті через розуміння історичного досвіду. То ж недарма французький історик Р. Барт стверджував, що в наш час міф-уява про своє майбутнє перетворює історію в ідеологію [1, с. 269-286]. І справді без історичного досвіду народу не може виникнути нове світобачення й суспільний поступ його.

Тому мета й завдання статті полягають у визначенні особливостей суспільно-політичного життя нашої країни, які найбільше впливали на розвиток нашої історичної науки, культури, літератури і, зокрема, історичної прози, що стали підґрунтям і нової суспільної ідеології нашого народу.

Головною найважливішою рисою цього процесу було те, що український етнос мав величезний період свого державницького буття в ранньому середньовіччі – який тривав майже 700 років – від початку VII ст. до середини XIV ст. (1349), переживши дві форми своєї державності: у вигляді Києво-Руської держави із центром у Подніпров'ї, в Києві, та Руського королівства – із центром у містах Галич і Холмі. Але через своє геополітичне розташування – між Сходом і Заходом – наші землі постійно руйнувались кочовими ордами, що котились із східно-азійських степів на захід. Тож вони систематично нищили мирне життя й здобутки культури нашого етносу, що мусив постійно відбиватись від кочових грабіжників. Особливо руйнівною була епоха XIII ст., коли монгольські ординці змели з лиця землі численні народи та їхні цивілізаційні здобутки на євразійському континенті.

Особливістю ж нашого регіону було те, що населення подніпровського державницького краю змогло позбутися від монголо-ординського поневолення набагато раніше від інших регіонів – уже через 80 років. Це трапилось в 1320 р., коли спільними діями військ литовських і руських на чолі з литовським князем Гедиміном у битві під Києвом – на річці Ірпінь – ординці були розгромлені. Тоді ж – основна частина українсько-руської території, прийнявши на свій престол литовських князів, відродила своє державницьке буття в Литовсько-Руському князівстві, де знову відродились і діяли закони, релігія, звичаї і право, запроваджені ще в Києво-Руській державі видатними її правителями.

Інша ж частина колишньої імперії Рюриковичів, окрім Подніпровсько-Прикарпатського регіону, продовжувала перебувати під владою і тиском монголо-ординських завойовників фактично до початку XVIII ст. Адже північно-східні території, де виникло Московське князівство, що об'єднало численні угро-фінські племена – моксель, мурому, мещеру, печору, водь і т. д. – продовжувало перебувати у складі ординсько-монгольської держави і платити їй ординську данину і в XVI-XVII ст. Наприклад, відомо, що Іван Грозний ще в 1577 р. відправив до нового великого монгольського хана-царя Кримської Орди Магомет-Гірея князя Масальського з багатими дарами, “яких досі не знала Таврида, із наказом: “...поводитися сумирно уникати гострих слів...” [2, с. 300].

Навіть перші московські володарі з династії Романових, пишуть російські історики, залишались васалами Великої Кримської Орди й платили їй данину до кінця XVII ст. [3, с. 320].

Історія Литовсько-Руського князівства невдовзі припинилася: Польське королівство почало підбивати його під свою владу й поширювати на його володіннях польські колоніальні традиції з кріпацькою залежністю населення, з передачею всієї влади польському панству, насадженням католицької релігії. Це викликало протести в середовищі українського народу, втечі на вільні землі – слободи, й утворення свого воїнства та його центру – Запорозької Січі. Козацтво стало в обороні своєї землі і від кримських татар, і від турецьких агресорів та польських кріпосників, стало “східним щитом Європи”, створюючи для неї сприятливі умови для існування.

А на українських землях саме ці події поклали початок творенню нового типу військового й адміністративного управління, відродженням давніх республікансько-вічових традицій, що

згодом відбились і на творенні нової української державності – козацько-гетьманської республіки.

Народна творчість з високим оптимізмом і любов'ю зберегла й оспівала цю епоху – героїчні події того часу та видатних діячів тієї доби.

Ця козацько-гетьманська історична епоха, коли простий народ, що створив свою армію борців за свободу України – козацтво, що зуміло відновити в середині XVII ст. свою державність на демократичних засадах – через козацькі ради, через вільне обрання вільними людьми своєї адміністрації військової і земельної, – ця епоха й справді була незабутньою. Вона була водночас і унікальною в історії цивілізації.

Події епохи козаччини також відбились у численних козацьких літописах, які почали з'являтись у XVII–XVIII ст. Й увійшли в золоту скарбницю української науки, культури та народної творчості. Вони спровали величезний вплив і на творення українського письменства. Тож на ґрунті таких джерел починає виростати і художня історична проза – як важливий чинник формування нового суспільно-політичного світосприйняття. Початок творення такої літератури – в основному художньо-історичної прози, датований уже з XIX ст. Тоді більша частина України була під владою Московської, згодом Російської імперії, і ця імперія, знищивши українську козацько-гетьманську державність (1764, 1775), міцно затягла на ший українського народу зашморг кріпацької неволі (1783) й оголосила український народ частиною російського народу, в той же час витісняючи його власну освіту, принижуючи його мову й привласнивши собі його державницьку давньоруську історію та культуру.

До речі, російські імператори, починаючи від Петра I, спочатку перетягували до Московії величезну кількість освічених людей з України, які в Московській державі поширювали освіту, створювали навчальні заклади, видавали книжки, писали й перекладали навчальні посібники і т.д. Учені вважають, що київські просвітителі принесли в Московію європейську освіту, вони були головною силою, яка сприяла утвердженню в цьому “темному царстві” прогресивних ідеалів науки і культури. Прибульці з України посідали “найвизначніші й найвпливовіші місця” [15, с. 1-2] і в навчальних закладах, і в монастирях, і в середовищі учених та різних чиновників. “Майже все підлягало їхній реформі, надзвичайному впливові” [15, с. 1-2], – писав російській учений К. Харлампович. Інший дослідник навіть вважав, що стара московська культура, яка була до Петра I – “вмерла”, бо від того часу з'явилась нова культура, яка живе і розвивається в Росії, є органічним і безпосереднім продовжувачем не московської, а київської, української культури [14]. Цей автор вважав, що це була вже культура “загальноросійська”, яка базувалась на українській культурі. І цією тезою він підкріплював шовіністично-фальшиву ідею, що росіяни і українці – єдиний народ. Мета цієї ідеї – зберегти єдність Московської імперії, тому згодом імперський уряд всіляко притисняв і забороняв розвиток української літератури, мови, історії. Але задушити цей процес було неможливо. Українська культура і література – продовжували розвивати свої національні особливості.

Українська історична проза в сучасному науковому осмисленні з'явилась в середині XIX ст., коли українська історична наука почала накопичувати дослідження історичних джерел: літописів, документів і мемуарів тощо, на яких могли виростати достовірні наукові дослідження.

Першим великим поштовхом до цих процесів стали величезні суспільні явища в Російській імперії початку XIX ст. Передусім – це творення передовою інтелігенцією численних політичних організацій, спрямованих проти самодержавно-кріпосницької монархії, яке практично відбулося тільки на території України. 29 грудня 1825 р. учасники Південного таємного товариства підняли на повстання Чернігівський полк, який був розквартирений у м. Василькові, під Києвом, та в навколишніх селах. На чолі з керівниками цього товариства повстанський полк рушив на з'єднання з іншими військовими частинами, де сподівались на підтримку.

Та біля села Устинівка повстанці були розгромлені. Полковник Чернігівського полку С. Муравйов-Апостол та інші члени таємної організації були арештовані, а згодом страченні, багато з них загинуло в бою з урядовими військами, інші – відправлені у заслання. Їхній героїчний вчинок уже згодом, проте, знайшов у душах місцевого населення щире захоплення й схвалення. Адже селяни не знали про намір повсталих військових частин, якими керували

невідомі їм військові керівники, що походили з дворянства і не спілкувались із простим народом.

Великий резонанс це повстання мало і серед української інтелігенції, деякі з її представників також брали участь у цьому русі. Адже воно на живому прикладі показало, що із царизмом боротися можна було тільки силою зброї.

Іншим важливим суспільним явищем уже в 30-х рр. XIX ст. – була поява в українському суспільстві громового виклику самодержавству в поезіях великого українського Кобзаря Т. Шевченка. Це він своїм могутнім Словом проголосив, що Україна – є, що народ її живий, береже свою мову, свою минулу славу:

Наша дума, наша пісня
Не вмре, не загине...
От де, люди, наша слава,
Слава України.
Без золота, без каменю,
Без хитрої мови,
А голосна та правдива,
Як Господа Слово! [16, с. 120].

Т. Шевченко розбудив Україну своїми поетичними образами борців за свою державу, волю і правду всього народу – образами безстрашних народних поводирів Івана Підкови, Петра Сагайдачного, Тараса Трясили, Івана Богуна, Богдана Хмельницького...

Крім того, в цей період у європейських країнах відбуваються революційні вибухи проти утисків існуючих монархічних правлінь – у Польщі, Франції та ін. країнах, відгомін яких доходив і до України.

Тож на цей час в Україні припадає і новий етап у розвитку суспільно-політичної думки, української мови, зокрема, у творчості геніального поета Т. Шевченка, який підхопила патріотично настроєна українська інтелігенція.

У середині 40-х рр. XIX ст. у Києві нею створюється перша українська політична організація – Кирило-Мефодіївське братство. Провідну роль в ньому відігравав згодом відомий дослідник української історії М. Костомаров, вихованці Київського університету – В. Білозерський, М. Гулак та ін. До нього були причетні також П. Куліш і Т. Шевченко та інші діячі.

Саме тут була створена перша в європейській історії політична концепція союзницького об’єднання суверенних демократичних слов’янських держав. Звідси виходить також ідея просвітницької діяльності перед простого народу в ім’я збереження його духовних та історико-державницьких надбань і традицій минулого, національної свідомості та форм європейського цивілізаційного поступу.

Донести ці концепції до свідомості простого народу було найліпше через просвітницьку діяльність, використовуючи і художню літературу, зокрема історичну прозу. Історичне минуле ставало – у такій спосіб – основою формування нової національно-політичної свідомості широких мас населення. Таке використання політичних ідей у художній літературі близькуче показав у своїй поетичній творчості Т. Шевченко.

Утвердження в літературі політично-історичних традицій відтоді стало популярним. Велику роль в цьому плані належала П. Кулішу, який уперше, опираючись уже на реальні історичні джерела, створив історичний роман “Чорна Рада”, присвячений реальним, а не уявним фактам історії епохи Руїни, вже після смерті геніального творця козацько-гетьманської держави Б. Хмельницького. Тут реальність історичної правди була передана через засоби художньо-психологічного викладу. І це близькуче сприяло сприйняттю минувшини та її уроків й змушувало робити реальні світоглядні висновки.

З цього часу започатковується новий метод творення української історичної літератури: не з уяви, не з фольклорних традицій, а опираючись на реальні факти і дивлячись на події минулого “очима тодішнього суспільства” [10, с. 12].

Слідом за творами П. Куліша з'являється гроно авторів української соціальної прози – О. Кониський, І. Нечуй-Левицький, Олена Пчілка, Б. Грінченко, М. Старицький та ін., які відтворювали в своїх творах період історії після скасування кріпацтва в Російській імперії.

Але історичну артерію літератури тоді міцно підхопив М. Старицький (1840-1904), який залишив більше десятка своїх великих історичних творів – романів і повістей.

Саме йому вдалося повернути читачам плеяду видатних історичних постатей – гетьманів і ватажків народних рухів – Б. Хмельницького, П. Дорошенка, І. Мазепи, Д. Нечая, У. Кармалюка та ін.

Історична проза М. Старицького стала великим явищем в українській культурі й літературі, особливо в II пол. XIX ст., коли українська мова заборонялась Валуєвським циркуляром (1863) та Емським указом (1876). Тож не дивно, що цей письменник змушений був свої твори писати в основному російською мовою та друкувати їх у російських виданнях. Адже і далі російська влада продовжувала множити численні офіційні й неофіційні розпорядження, приписи, рекомендації про заборону або обмеження друкувати українські книжки, журнали тощо.

Її лякало те, що національна самосвідомість українців – через пізнання власної глибинної історії та державно-політичних надбань – посилює прагнення мас українців до відділення від російської імперії. Адже саме вона в недалекому минулому відібрала від українців-русів їхню давньоруську історію і навіть ім'я Русь.

Це почалось з 1493 р., коли московський князь Іван III став іменувати себе – за прикладом московського митрополита – володарем “усієї Русі” [12, с. 638].Хоча Україна-Русь вже була давно у складі Литовського князівства, а в тодішньому Московському князівстві не було племен русів, як і слов'янських племен, окрім псковсько-новгородських словен, які також ніколи не називались русами.

А вже в 1725 р. цар Петро I завершив справу перейменування своєї держави. Його поплічник князь Меншиков розіслав по європейських країнах директиву з вимогою, аби віднині “в усіх курантах” друкували називу не “Московська” держава, а держава “Російська” [9, с. 22]. Адже московська держава була невідома у Європі, зате Русь, Руську державу знали вже в VII ст. – від часів князя Кия, який був другом візантійського імператора Іраклія (610-641). Тож імперський уряд і боявся, аби українці знали про це. Адже він оголосив їх частиною великого російського народу, до того ж неповноцінною частиною – малорусами. Тому заборона української історичної науки і літератури обмежувала для українців інформацію про свою могутню давньоруську державницьку традицію, про власну історичну осібність і суверенність. Заборона українського письменства також працювала в цілому на цю імперську концепцію. Але українські освічені кола з великими зусиллями все ж домагались поширення історичних знань – і через створення таємних організацій і, через відкриття безкоштовних недільних шкіл, через написання для них підручників тощо. Ця діяльність розгорнулась спочатку серед студентів Харківського університету ще в 50-х рр., де виникло таємне студентське Літературне товариство, і в середовищі студентів Київського університету, де утворилось таємне Києво-Харківське студентське товариство, яке домоглось відкриття для народу недільних шкіл.

Згодом цю справу продовжили просвітницькі організації української інтелігенції – Громади, які виникли в Києві, Харкові, Полтаві, Чернігові та в інших містах України в 60-70 рр. XIX ст. Невдовзі вони перекинули свою діяльність і за кордон – у Галичину й Швейцарію, де створювались українські органи друку, нові політичні групи за підтримку розвитку української мови, літератури, історії тощо. І цей рух сприяв появі і розвиткові української літератури й історичної прози, зокрема, протягом II пол. XIX й початку вже XX ст.

Тож наступні твори українського письменства, зокрема, творчість П. Куліша пізнішого часу та інших українських письменників, широко розкривали обрії національних, релігійних і загальнолюдських ідей, що створювали підґрунтя гуманістичних традицій людського світосприймання з його любов'ю до рідної землі, поваги й милосердя до інших народів та їхніх релігій і культур, що будувались на фольклорно-історичному надбанні, на ідеях культурницького просвітництва простого народу. Особливо активно такі ідеї використовували у своїх творах письменники початку 20-х рр. ХХ ст. Адже після повалення самодержавства в Російській монархічній імперії національне питання перетворилося на ключове.

Сучасні критики недаремно стверджують, що принципи П. Куліша закладені ним у своїх творах, зокрема і в історичних – проповідь любові, гуманізму, відтворення історичної правди, культурне просвітництво, проповідь ненасильницького суспільного розвитку й утвердження власної національної духовності й державності народів – перемогли і в цивілізаційному розвитку європейської культури. Про це не раз писали згодом І. Франко, М. Коцюбинський, М. Хвильовий, М. Зеров та інші видатні постаті українського письменства.

Але вже після 20-х рр. ХХ ст., після знищення відродженої української державності в роки радянського режиму українське письменство потрапило в нову епоху – всезагального контролю й ідеологічної комуно-табірної гулагівської муштри.

Українська література, як зрештою і російська, мусила відігравати у тому суспільстві нову ідейну роль: вихователя слухняних мас народу для новоявлених московсько-кремлівських диктаторів. Більшовики, розуміючи значення літератури, зокрема, її історичного жанру, намагались перетягти на свій бік і творчу інтелігенцію. Разом із тим вони встановлюють і свій контроль над розвитком і концепціями історичної науки, практично утвреждаючи попередні імперські її принципи.

Але несподівано для них українська національна ідея і патріотизм потужно заявили про себе. Як визначав згодом І. Лисяк-Рудницький – “спочатку в 1917 р., коли чари імперії розвіялись, тисячі вчоращих “малоросів” мало не за одну ніч перетворились на національно–свідомих українських патріотів і потенційних “сепаратистів” [11, с. 135-136]. Більшовицька влада намагалась протидіяти реальному прагненню українських патріотичних сил до незалежності. І розпочала свою силу утврежувати режимом терору й не допустила утворення незалежної української держави, втягнувши Україну в новостворовану нимиsov'єтську імперію – СРСР.

Компартійна влада взяла під свій контроль не лише економічний розвиток України, але й національно-культурне її життя, щоб “відповідним чином видозмінити психологію мас” [11, с. 212], аби вони не потрапили, за словами Л. Троцького, в другу петлюрівщину”, яка, на його переконання “була б більш органічною, глибокою та небезпечною” [11, с. 212] ніж попередня. Цей лідер більшовизму запевняв, що “було б легше будувати соціалізм, якби не було … різноманітності мов національних культур” [11, с. 213].

Тому проголошена на початку 20-х рр. ХХ ст. “коренізація”, що вилилась фактично в українізацію і дала небажані для нової влади наслідки у розвитку національно-політичної свідомості, була швидко припинена. Бо сприяла ж відродженню “другої петлюрівщини” й заважала будувати так званий “соціалізм”. Українська ж історична література, ясна річ, була для новітніх імперських правителів найбільш небажаною. Адже її місія завжди спрямовувалась на формування національного патріотичного світогляду й самобутнього державницького існування, бо ж історія завжди перетворюється в державницьку ідеологію.

У глибинах історичної пам'яті нашого народу завжди зберігався увесь здобуток державотворення. Пам'ять про видатних діячів його завжди жила в народній творчості та в ідеології народних повстань радянських 20–30-х рр. ХХ ст. – в Нікополі, Борисполі, Холодному яру, на Дніпропетровщині і т.п. Але українська історична проза, затиснута компартійно-чекістськими убивствами, звичайно ж, не могла відтворювати їх. Більш того, навіть у 70-і рр. ХХ ст., коли кремлівські керівники СРСР почали творити знову “єдиний советський народ”, секретар ЦК КПУ В. Маланчук навіть заборонив загадувати назву нашої першої державності – “Київська Русь”. Замість цього потрібно було писати тільки “давньоруська держава” [9, с. 114]. Адже Русь, створена князем Києм та його династією, була не в Московії, а на Подніпров’ї – в Україні.

Від початку 30-х рр. починається новий виток репресій проти українського народу – в часи колективізації в сільському господарстві. Відбирання у селян землі – посилило антирадянські настрої й збільшила кількість селянських бунтів. “Україну ми можемо втратити”, – слухно заявив тоді Й. Сталін у листі до Л. Кагановича.

І тоді більшовицький уряд вдається до репресій. Почався погром українського партійно-державницького керівництва України. Змінилося ставлення й до української інтелігенції, яку всю запідозрили в зрадництві марксистко-ленинських ідей. Покінчив із собою найактивніший провідник українського відродження М. Скрипник. Влада почала масові звинувачення й

репресії щодо українських комуністів та діячів української культури як “українських буржуазних націоналістів”.

Їх зімали з посад, заміняли присланими з Росії партійцями. Від січня по жовтень 1933 р. в Україну було спрямовано 1340 таких партійних очільників. Почалась “чистка” рядів серед партійців та інтелігенції. За один 1933 р. було виключено з компартійних лав 109.556 членів [11, с. 228-229].

Кадрова чистка відбилася на житті й українського письменства, яке майже завмерло. Дослідники наводять унікальні слова письменника І. Микитенка, якими він коментував виступ у ці роки Л. Кагановича про національну гордість: “Яка у мене була національна гордість, коли я не мав ні своєї мови, ні своєї культури, все було заборонене ... щоб вважатися людиною, мусив засвоювати мову російську... Яка у мене могла бути національна гордість, коли мій народ ходив у ярмі, і я сам був запряжений у те ярмо” [11, с. 232-233].

Якщо в 20-х р. ХХ ст. більшовики намагались залучити на свій бік українських діячів візвольного руху і творчої інтелігенції, щоб не допустити розвитку їхньої діяльності у справі відродження державницької незалежності, то в 30-ті рр. вони переходят до утвердження своєї влади через прямий терор та фізичне винищення прихильників українства взагалі. Провівши підступну політичну “гру в незалежність” [11, с. 232-233], як називав Й. Сталін політику більшовиків на початку 20-х рр., вони взялися за підкорення України новоствореному імперському центру СРСР через чекістські репресії і голодомори, тобто, через фізичне знищення провідної сили суспільства.

До того ж у ці роки почали постійно завозити ешелонами російське населення до міст України з різних областей Росії, зокрема, поповнювали ним ряди української компартії. Так, росіяні невдовзі складали вже 53,6 % від усіх її членів [11, с. 234].

Водночас в містах зростала кількість населення німецького, польського, єврейського. Наприклад, ще в 20-х роках. Ці останні складали в Києві 31,9 % [11, с. 235]. Тепер частка їх та інших національних груп збільшувалась. Хоча українське населення зменшувалось через стабільне безробіття і голод.

У 1932-1933 рр. в Україні був організований штучний голодомор, під час якого загинуло мільйони українців. Дослідники й досі не можуть назвати остаточної цифри померлих людей за ці голодні роки.

Але у своїх спогадах У. Черчіль повідомив, що при його зустрічі з Й. Сталіним той йому особисто повідомив, що в ті роки він ліквідував 10 мілн. селян [5, с. 159]. Проте італійський консул у Харкові С. Граденіго стверджував у своїх повідомленнях до свого уряду про 15 млн. знищених голодомором українців. “І ця цифра не повинна здаватись перебільшеною. Гадаю, що її вже, мабуть, досягнуто і буде перевершено” [7, с. 285], – писав консул.

Цікаво, що цей дипломат дивувався тому, що масове убивство голодом мільйонів українців не викликає у європейських урядів та в міжнародній пресі ніякої реакції. Хоча щодо жорстоких переслідувань єреїв у Німеччині вони ревно закликали увесь світ осудити це явище. Багатомільйонне убивство українців європейців не цікавило.

І серед цих жертв, пише консул, “немає жодного єрея, а навпаки, усі вони ситі й добре харчуються під братнім крилом ГПУ” [7, с. 158]. Більше того, в ті роки єреї складали велику частку партійної бюрократії та її режиму, також і в ГПУ. Вони успішно виконували завдання замінити на теренах України “етнографічний матеріал”, тобто завдання повного знищення українців і заміна його росіянами та іншими етнічними групами, яких завозили ешелонами з різних областей Росії.

Як показав на документах Л. Лук'яненко, один із провідних дисидентів 70-80-х рр. ХХ ст., що від початку 1933 р. до 28 грудня в Україну було доставлено 329 ешелонів з переселенцями, 117.149 членів їхніх сімей, 21.856 їхніх господарств, 14.879 коней, 21.896 корів і 38.702 голів різної рогатої худоби. План перевезення переселенців із Росії був перевиконаний на 104,7 % [8, с. 17], як повідомляв “секретно” заступник голови Всесоюзного переселенського комітету при Совнаркомі СРСР Рудь.

Тож кремлівський уряд знищив у ті роки українців у 4-5 разів більше, аніж А. Гітлер у часи війни, стверджують дослідники.

Про драматичні роки нашої історії довго мовчала і советська преса, і науковці, і літератори. Лише в 1991 р. група українських письменників та істориків, об'єднаних відомим українським публіцистом В. Маняком та його дружиною – журналісткою Л. Коваленко, зібрали документальні записи серед населення кількох областей України і видало про голод 30-х рр. ХХ ст. першу “Народну книгу-меморіал” у видавництві “Радянський письменник”. Це був перший камінь “покладений у підмурок всенародного пам'ятника трагічній історії українського народу”, як зазначено на початку книги [13].

І ця книжка вийшла з друку ще до проголошення Незалежності України.

Усі ці події відбивались і на розвитку української культури, літератури й прози, зокрема, історичної романістики: фактично вона цю тему замовчувала. Бо й справді – пробитись до читача було неможливо. У літературі домінували потрібні режимові революційно- класові сюжети – ненависть, жорстокість, боротьба з усіма – з куркулями, з тими, хто не любить тих, хто хоче будувати соціалізм і комунізм, з шкідниками, за перемогу ленінських ідеалів під проводом чекістів і т.п. Ще побутували теми виробничі, побутові, пригодницькі і т.п., що розвінчували куркулів і возвеличували провідну роль компартії.

Крім того, широко побутувала тема революційна – про геройм народу в революції 1917-1920 рр., який самовіддано вірив більшовикам і боровся за їхні ідеї та нове життя, про роль комуністичної партії у переміні суспільного світогляду й зростання віри у її правдивість й непогрішимість.

Цей напрямок був представлений такими авторами як П. Панч, А. Головко, Ю. Яновський, С. Скляренко, та ін. Серед цієї групи з'являється й історичний твір О. Соколовського про російських народовольців, які готовали й здійснили убивство царя Олександра II, а потім почали готовувати й убивство царя – Олександра III. Звичайно, в романі домінує ленінська оцінка тих подій і виправдання такого типу терористичної діяльності.

В українському суспільстві через літературні твори насаджувалась ідея переваги класової боротьби, керівної ролі комуністичної парії і боротьби за нове комуністичне суспільство, боротьби з усіма ворогами його. І лише через 20 років починають з'являтися твори історичної тематики.

Щоправда, в 1934 р. випірнув на світ роман-дилогія З. Тулуб “Людолови”, який вона писала десять ще з 20-рр. ХХ ст. Критики вважали його певним досягненням української історичної прози. Це роман про епоху зростання козацької сили на початку XVII ст., про діяльність гетьмана П. Сагайдачного – предтечу геніального очільника української революції середини XVII ст. Б. Хмельницького.

Але існуюча суспільно-політична атмосфера в Україні, певно, змусила письменницю не тільки не ідеалізувати цього видатного діяча бурхливої козацької епохи, а поряд із його справді видатними діяннями – зробити цього козацького провідника то жорстоким, то захланним, чи лукавим егоїстом і криводушним кар'єристом (авжеж, з аристократичного роду!). Мабуть, авторка змущена була вдаватись до таких прийомів детронізації і розвінчування видатного українського гетьмана, щоб не дати зірким компартійним критикам звинуватити її в ідеалізації цього діяча визвольної боротьби українського народу.

До подібних методів, проте, не вдався письменник І. Ле в романі “Наливайко” (1940), який створено вже, щоправда, пізніше, бо він там головними героями зробив рядових козаків, голоту, під впливом яких сотник Наливайко стає народним месником.

Таку ж позицію зайняв і дехто з інших авторів, зокрема, Я. Качура, автор повісті “Іван Богун” (1940). До речі, Я. Качура творить свою повість уже не з ^зуви, і не для догоди всесильним компартійним контролерам, а опираючись в основних сценах на історичні джерела.

Через те його твір не робить гетьмана Хмельницького схильним до зрадництва, бездарним і нерішучим полководцем. Він із гідністю поводить себе й чисто по-людськи роздумує про ті чи інші свої вчинки в скрутні періоди революційних подій.

У післявоєнний час з'являються численні романи й повісті українських авторів, присвячені періоду Великої Вітчизняної війни. Але разом із тим союзне партійне керівництво намагалось міцно тримати контроль над ідейним спрямуванням літературного процесу. Про це свідчать численні постанови ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У 1946-1948 рр., які вимагали від письменників “дальншого підвищення боєздатності художнього слова, посилення його всеобщої участі в комуністичному вихованні трудящих”, не знижувати “ідейного пафосу”, не сповзати “з класових марксистко-ленінських позицій”, не піддаватись західним “отруйним впливам буржуазної ідеології” [6, с. 9] і т.д.

Лише від середини 50-х рр. минулого століття літературний процес входить у нову смугу суспільно-політичного життя. Ця нова епоха припадає на час, коли після смерті багатолітнього диктатора Й. Сталіна почалось оновлення суспільної думки в усьому СРСР, коли був засуджений культ особи (1956), почались сміливіше проявлятись нові принципи і в суспільних оцінках і в літературно-критичних концепціях. Хоча компартія все ж намагалась і далі контролювати всю літературу післявоєнного часу і періоду так званого розгорнутого комуністичного будівництва [6, с. 9].

Вочевидь, вважалося, що в більшовицькій імперії СРСР уже був побудований соціалізм. Тобто ідеологічним міфом про щасливе соціалістичне і комуністичне суспільство партія цілеспрямовано продовжувала заплутувати свідомість народних мас. Адже відколи існує людство – міф, зокрема, політичний, “відігравав величезну роль у світогляді, культурі й політичному процесі взагалі” [4, с. 716].

У той же час у нашу літературу проникають і новаторські тенденції, які здіймають численні дискусії, засудження, критику, боротьбу за справжні гуманістичні ідеали, естетичне новаторство молодіжної хвилі письменників 60-х рр. ХХ ст. і т.д. У цей період історична проза набуває нового розвитку. Попит на неї був досить значним, адже уроки минулого могли розкрити широким масам читачів і проблемами сучасного, і шляхи в майбутнє.

У 50-60 рр. минулого століття з'являються перші в українській літературі розлогі історико-літературні полотна про діяльності короля Галицько-Волинської держави або Руського королівства Данила Галицького – роман “Данило Галицький” (1951), А. Хижняка, знову ж – про діяльність Б. Хмельницького – роман Н. Рибака “Переяславська Рада” (1948-1953) та роман “Гомоніла Україна” П. Панча, повість Ю. Мушкетика “Семен Палій” (1954) та роман В. Кучера “Устим Кармалюк” (1954). В 60-ті рр. з'являються, нарешті, і романи про епоху Київсько-Руської історії – це твори С. Скляренка “Святослав” (1959) та “Володимир” (1962) Т. Микитина “Полки йдуть на Галич” (1965), П. Загребельного “Диво” (1968), а в наступні десятиліття ряд інших його історичних романів – “Первоміст” (1972), “Смерть у Києві” (1973), “Євкраксія” (1975), “Роксолана” (1980), “Я, Богдан” (1982).

У цих творах уперше постають величні постаті українського державного будівництва, які нагадували українському читачеві про перші кроки державницької історії, про те, що українці не були ні “малоросами”, ні “хohlами”, а мали свою ранньо-феодальну монархію, яка була відома й чутна “усіма кінцями землі”, як писав Нестор-літописець у своїй час. Звичайно, ці романи, як і наступні, усе ж мало опирались у деяких принципових оцінках на історичний фактаж і були, в основному, белетризованими оповіданнями про мужність, честь, благородство людини на тлі історичних декорацій.

Але те, що вони повертали масовому читачеві минулу державницьку історію, мало велике історичне значення для формування самосвідомості кількох нових поколінь українського народу. До того ж саме звертання до державницької історії Київської Русі вказало новий шлях творенню української історичної прози й новій плеяді українських письменників – уже 70-80-х рр. ХХ ст. Хоча тоді представники компартійного керівництва намагались не допустити до свідомості широких мас населення самої інформації про існування держави в українців у ранньому середньовіччі. Але все ж ті історичні романи привертали увагу читачів до минулої державності нашого народу, й допомогли йому позбутись у своєму світогляді, компартійної міфологізації політично-державницької ідеології, яка заплутувала свідомість народних мас цілеспрямованими політичними міфами. Така міфологізація суспільства особливо значимо зростає при переході суспільства від однієї моделі соціально-економічного розвитку до іншої [4, с. 716], – зауважують сучасні дослідники.

Але час робив своє. Імперія, створена на фальшивих політичних міфах, розвалилась. Правда історії перемогла своєю реальною суспільною ідеологією і цивілізаційними надбаннями. І в цій перемозі – величезна заслуга і нашої історичної літератури, яка духовно й інформаційно наснажувала свідомість нашого народу й допомогла йому відродити знову свою державність. У цьому найважливіші особливості української історичної науки і літератури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барт Р. Мифология / Р. Барт; пер. с фр. С. Зенин. – М.: Изд-во им. С. Сабашниковых, 2000. – 320 с.
2. Белінський В. Країна Моксель або Московія: у 3 кн. – Кн. 3 / Володимир Белінський. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2011. – 320 с.
3. Белинский В. Страна Моксель или Открытие Великороссии: в 3 кн. – Кн. 1. / Владимир Белинский. – К.: Из-дво им. Елены Телиги, 2007. – 336 с.
4. Буян В. Політичний міф та ідеологія / В. В. Буян // Держава і право. – 2011. – Вип. 52. – С. 672-678.
5. Волкогонов Д. Тріумф і трагедія. Політичний портрет Й. В. Сталіна: у 2 кн. – Кн. 1 / Д. Волкогонов. – К.: Вид-во політичної літератури України, 1989. – 671 с.
6. Історія української літератури: у 8 т. – Т. 8: Література післявоєнного часу (1946-1967 рр.) / [Вакуленко Л. Т., Волинський К. П., Дончик В. Г. та ін.]; гол. ред. Л. Новиченко. – К.: Наукова думка, 10971. – 574 с.
7. Листи з Харкова. Голод в Україні та на північному Кавказі в повідомленнях італійських дипломатів 1932-1933 років / пер. з італ. М. Прокопович; наук. ред. укр. вид. Ю. Шаповал. – Харків: Фоліо, 2007. – 255 с.
8. Лук'яненко Л. Маршал Жуков і українці в Другій Світовій війні: відповідь генералові Іщенку / Левко Лук'яненко. – К.: Видавничий дім “Козаки”, 2002. – 48 с.
9. Наконечний Є. Украдене ім’я: Чому русини стали українцями / Є. П. Наконечний. – Львів, 2001. – 399 с.
10. Нахлік Є. Пантелеїмон Куліш / Є. П. Нахлік // Куліш П. Твори: у 2 т. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 1998. – С. 5-30.
11. Національне питання в Україні ХХ – початку ХXI ст. Історичні нариси / Відп. ред. В. А. Смолій. – К.: Ніка-Центр, 2012. – 592 с.
12. Соловьев С. История России с древнейших времен: в 29 т. – Т. 17 / С. М. Соловьев. – СПб, 1896. – 1655 стлб.
13. 33-й: Голод. Народна книга-меморіал / Упор. Л. В. Коваленко, В. А. Маняк. – К.: Радянський письменник, 1991. – 584 св.
14. Трубецкой Н. К украинской проблеме / Н. Трубецкой // Евроазийский современник. – К. 5-6. – Париж, 1927. – 165-184.
15. Харлампович К. Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь / К. Харлампович. – Казань, 1914. – 980 с.
16. Шевченко Т. До Основ’яненка / Тарас Шевченко // Шевченко Т. Повне зібр. тв.: у 12 т. – Т. 1. – Редкол.: М. Г. Жулинський, та ін. – К.: Наукова думка, 2001. – С. 119-121.